

Dariusz Walencik*

Uniwersytet Opolski

OPINIA PRAWNA NA TEMAT STATUSU PRAWNEGO ZAKONU RYCERSKIEGO ŚWIĘTEGO GROBU W JEROZOLIMIE (OESSH) I UZNANIA OSOBOWOŚCI PRAWNEJ TEJ JEDNOSTKI ORGANIZACYJNEJ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO NA TERYTORIUM RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

I. KRÓTKI RYS HISTORYCZNY

Zakon Rycerski Świętego Grobu w Jerozolimie (łac. *Ordo Equestris Sancti Sepulcri Hierosolymitani*), potocznie zwany bożogrobcami, to zakon rycerski zrzeszający osoby świeckie i duchowne niezwiązane ślubami zakonnymi, pierwotnie utworzony w celu opieki nad Bazyliką Grobu Świętego w Jerozolimie i jej zbrojnej ochrony, a także propagowania idei pielgrzymowania do Ziemi Świętej wśród możnowładców europejskich. Zakon uczestniczył bezpośrednio w staraniach papieża dotyczących miejsc i instytucji katolickich w Ziemi Świętej, w tym wspomaga działalność Łacińskiego Patriarchatu Jerozolimy. Ma swoje historyczne korzenie w instytucji obrońców Grobu Świętego oraz nawiązuje do zwyczaju, zgodnie z którym tytuł rycerski nadawano przy grobie Chrystusa. Zwyczaj ten został ujednolicony i wzbogacony poprzez przywileje nadawane przez kolejnych papieży.

Należy zaznaczyć, że nazwa bożogrobcy odnosi się do dwóch spokrewnionych, lecz całkowicie oddzielnych zakonów. Oba wywodzą się z Jerozolimy czasów wypraw krzyżowych. Jedną z pierwszych inicjatyw podjętych przez krzyżowców polegała na przywróceniu Patriarchatu Jerozolimskiego. Kiedy Gotfryd de Bouillon 22 lipca 1099 roku został wybrany na władcę Jerozolimy, odmówił przyjęcia tego zaszczytu i nazwał się Obrońcą Grobu Świętego (łac. *Advocatus Sancti Sepulchri*). W tym okresie ustanowił dwudziestoosobową grupę kanoników świeckich rycerzy i duchownych w celu opieki nad Bazyliką Grobu Świętego, a równocześnie powierzył 50 krzyżowcom obowiązek zbrojnej obrony Grobu Świętego. Obie grupy podporządkował patriarche Jerozolimy.

* ORCID 0000-0002-1027-3980, e-mail: dwalencik@uni.opole.pl

Pierwsza grupa, powiązana wspólną troską o uświetnianie sprawowanego w świątyni kultu oraz względami porządku i bezpieczeństwa, posługiwała się pierwotną nazwą *Fratres Cruciferi Dominici Sepulchri Hierosolymitani* (Bracia Krzyżowi Grobu Pańskiego w Jerozolimie). W 1114 roku patriarcha Jerozolimy Arnulf z Rœux zobowiązał ich do przyjęcia reguły św. Augustyna, w wyniku czego zgodzili się oni prowadzić życie wspólnotowe według zasad tej reguły i złożyć tradycyjne śluby monastyczne (posłuszeństwa, czystości i ubóstwa). Tak powstał nowy zakon *Canonici Regulares Custodes Sanctissimi Sepulchri Hierosolymitani* (Zakon Kanoników Regularnych Stróżów Świętego Grobu w Jerozolimie). Zakon ten obsługiwał Bazylikę Grobu Chrystusa, stanowiąc kapitułę patriarchy Jerozolimy, i został zatwierdzony przez papieży: Kaliksta II (1122), Honoriusza II (1128), Celestyna II (1143).

Z kolei druga grupa dała początek świeckiemu zakonowi rycerskiemu, którego zadaniem było zapewnienie bezpieczeństwa w sanktuariach Ziemi Świętej i ochrona udających się tam pielgrzymów. Zakon rycerski *Ordo Equestris* stanowił bardziej luźną organizację, zaś w swoich początkach przypominał bardziej bractwo niż sformalizowany i jednolity zakon. Stąd też pierwsze dokumenty potwierdzające inwestyturę rycerską pochodzą dopiero z 1336 roku.

Zakon Rycerski Świętego Grobu w Jerozolimie korzystał z opieki papieży, którzy na przestrzeni wieków go reorganizowali i wzbogacali jego przywileje. W 1496 roku papież Aleksander VI ogłosił się najwyższym moderatorem zakonu i przekazał franciszkanom władzę pasowania na rycerzy szlachty pielgrzymującej do Ziemi Świętej (władza inwestytury). Potwierdzenie tego franciszkańskiego przywileju zostało odnowione przez papieża Leona X w 1516 roku, a następnie przez papieża Benedykta XIV w 1746 roku. 23 lipca 1847 roku papież Pius IX reaktywował Łaciński Patriarchat Jerozolimy. Pierwszy po reaktywowaniu patriarcha Jerozolimy Giuseppe Valerga 10 stycznia 1848 roku otrzymał tytuł Wielkiego Mistrza Zakonu Grobu Świętego i papież Pius IX podporządkował mu całą strukturę gałęzi rycerskiej zakonu.

W 1868 roku (24 stycznia) ten sam papież, zatwierdzając pierwszy statut odnowionego zakonu, ostatecznie uformował nowe stowarzyszenie, nadając mu charakter papieskiego zakonu rycerskiego. Nie był to już zakon kanoników – osób duchownych żyjących według reguły św. Augustyna, lecz stowarzyszenie osób duchownych i świeckich, wprawdzie niezwiązanych ślubami zakonnymi, ale złączonych tradycjami i ideałami niesienia pomocy chrześcijanom w Ziemi Świętej. Papież Pius IX ustanawiał trzy klasy członków: kawaler wielkiego krzyża, komandor i kawaler, ale już w 1871 roku do zakonu została przyjęta pierwsza dama, hrabina Mary Frances Lomes, zaś papież Leon XIII, 3 sierpnia 1888 roku, formalnie wprowadził w zakonie kategorię dam, i to we wszystkich trzech klasach.

W początkach XX wieku papież Pius X, na mocy brewe datowanego na 3 maja 1907 roku, aby w szczególny sposób zademonstrować szacunek, jakim darzy zakon, osobiście objął urząd Wielkiego Mistrza i protektora zakonu. Jednak jego następca papież Pius XI 6 stycznia 1928 roku zrezygnował z wcześniejszych tytułów na korzyść patriarchy Jerozolimy i oddał zakon pod opiekę Stolicy Apostolskiej.

W 1931 roku, na jej prośbę, zakon zrezygnował z określeń „święty” i „wojskowy” na rzecz oznaczenia „rycerski”. W nazwie zachowano jednak słowo *ordo*, co dziś wywołuje nieporozumienia wynikające z niezrozumienia tradycji oraz funkcji tego publicznego stowarzyszenia wiernych. 19 marca 1932 roku papież Pius XI zatwierdził nowy statut zakonu i zezwolił kawalerom i damom na otrzymanie inwestytury w miejscach ich pochodzenia, a nie tylko w Jerozolimie.

W czasie II wojny światowej, z powodu sytuacji politycznej, papież Pius XII powierzył opiekę nad zakonem kardynałowi Nicoli Canaliemu, jako jego protektorowi (16 lipca 1940 roku). Po wielu wiekach oficjalna siedziba zakonu została, zgodnie z *motu proprio* papieża Piusa XII z 15 sierpnia 1945 roku, przeniesiona z Jerozolimy do kościoła i klasztoru św. Onufrego w Rzymie, na Janikulum, zaś 14 września 1949 roku papież ten nadał zakonowi kanoniczną osobowość prawną. Postanowił, że godność Wielkiego Mistrza będzie sprawowana przez kardynała, którego będzie mianował papież i który będzie mu bezpośrednio podlegał. Patriarsze Jerozolimy przyznano godność Wielkiego Przeora.

Kolejne statuty zostały zaaprobowane 8 grudnia 1962 roku przez papieża Jana XXIII i 8 lipca 1977 roku przez papieża Pawła VI. Z kolei 1 lutego 1996 roku papież Jan Paweł II nadał zakonowi osobowość prawną państwa-miasta Watykan. Aktualnie obowiązujący statut został zatwierdzonych przez papieża Franciszka 11 maja 2020 roku¹. Warto zaznaczyć, że jedyną oryginalną wersją jest jego tekst w języku włoskim. W przypadku rozbieżności między tekstem w języku włoskim a tłumaczeniami na inne języki tekst po włosku pozostaje jedynym, do którego należy się odnosić (art. 44)².

1 *Come si è evoluto nella storia l'Ordine del Santo Sepolcro?*, oessh.va, <http://www.oessh.va/content/ordineequestresantosepolcro/it/chi-siamo/histoire.html> [dostęp: 21.02.2024]. Szerzej na ten temat zob. J.-P. de Gennes, *Les Chevaliers du Saint-Sépulcre de Jérusalem, essai critique*, vol. 1: *Origines et histoire générale de l'ordre*, Cholé 1995; *Militia Sancti Sepulcri. Idea e istituzioni*. Atti del Colloquio Internazionale tenuto presso la Pontificia Università del Laterano, 10–12 aprile 1996, ed. K. Elm, C.D. Fonseca, Città del Vaticano 1998; P. Bander van Duren, *Orders of Knighthood and of Merit. The Pontifical, Religious and Secularised Catholic-founded Orders, and their relationship to the Apostolic See*, Gerrards Cross 1995; A.F. Dziuba, *Apostolstwo i solidarność: Zakon Rycerski Grobu Bożego w Jerozolimie*, „Prawo Kanoniczne” 1996, nr 3–4, s. 199–214; tenże, *Zakon rycerski Grobu Bożego – powstanie i dzieje*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2002, t. 55, nr 1, s. 54–67.

2 Statuto, oessh.va, <http://www.oessh.va/content/ordineequestresantosepolcro/it/media/le-nostre-pubblicazioni/statuto.html> [dostęp: 21.02.2024].

Terytorialnie struktura zakonu zorganizowana jest w zwierzchnictwa³ lub delegatury magistralne, które z kolei mogą dzielić się na sekcje czy delegatury lokalne (art. 25 § 1 i 33 § 1 statutu). Może istnieć kilka zwierzchnictw w danym kraju, ale zawsze o określonej jurysdykcji terytorialnej (art. 25 § 3). Kiedy warunki nie pozwalają i nie jest to wskazane, Wielki Mistrz ustanawia tylko delegaturę magistralną (art. 25 § 5). Prawo do ustanowienia, podziału, połączenia lub zmiany jurysdykcji terytorialnej zwierzchnictw należy wyłącznie do Wielkiego Mistrza i jest wdrażane w porozumieniu z Prezydium Wielkiego Magisterium. Przed ustanowieniem zwierzchnictwa konieczne jest uzyskanie pisemnej zgody ordynariusza danej diecezji lub Konferencji Episkopatu, na których terenie będzie ono ustanowione (art. 25 § 2). Zwierzchnictwa mogą następnie być organizowane w zgodzie ze zwyczajami Kościoła lokalnego i przepisami prawa państwowego miejsc, w których działają, pod warunkiem że te zwyczaje i przepisy są zgodne z prawem kanonicznym, statutem i regulaminem generalnym zakonu (art. 25 § 4).

Pierwsi przedstawiciele zakonu w nurcie kanonicznym zostali sprowadzeni do Polski w 1163 roku przez Jakse z Miechowa, który dał im jako uposażenie Miechów, gdzie szybko powstał pierwszy konwent i kościół pod wezwaniem Grobu Bożego, poświęcony około 1170 roku. Od nazwy tej miejscowości powstała z czasem nazwa miechowici, jako równoległa do bożogrobców. Równolegle rozwijał się nurt rycerski. Klasztorowi miechowskiemu podlegały wszystkie placówki w Polsce z wyjątkiem domów śląskich. Zakon przyczynił się m.in. do spopularyzowania budowy Bożego Grobu w Wielki Piątek. Organizował uroczystości w Wielkim Tygodniu i w drugą niedzielę po Świątach Wielkanocnych.

Oprócz działalności duszpasterskiej członkowie zakonu zajmowali się szpitalnictwem, a w końcowym okresie istnienia również szkolnictwem. Kasata zakonu w nurcie kanonicznym na ziemiach polskich miała miejsce w 1819 roku. Próba reaktywowania zakonu, i to w wielu jego nurtach, podjęta została w Polsce lat 30. XX wieku przez hrabiego Ludgarda Grocholskiego i jego przyjaciół, w porozumieniu z kardynałem Augustem Hlondem, prymasem Polski, ale niestety bezskutecznie. Niemniej do tradycji miechowitów prymas Hlond nawiązał, powołując w 1932 roku istniejące do dziś Towarzystwo Chrystusowe dla Polonii Zagranicznej (chrystusowcy). Ostatecznie 8 grudnia 1995 roku kardynał Wielki Mistrz Giuseppe Caprio ustanowił Zakon Rycerski Świętego Grobu Bożego w Jerozolimie – Zwierzchnictwo w Polsce⁴.

3 Podstawowa jednostka organizacyjna zakonu nazywana jest: Lugartenencia (hiszpański), Lieutenancy (angielski), Lieutenance (francuski), Lugar-Tenenda (portugalski), Statthaltere (niemiecki), Luogotenenza (włoski). W języku polskim to Zwierzchnictwo.

4 Szerzej na ten temat zob. Z. Pęckowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do r. 1914*, Kraków 1967; tenże, *Ziemia Miechowska. Zarys dziejów osadnictwa do końca XVIII wieku*, Kraków 1992, *passim* (szczególnie suplement Miechów); tenże, *Bożogrobcy. W Polsce* [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1995, kol. 879–881 [bibliografia];

II. UZNANIE/NABYCIE OSOBOWOŚCI PRAWNEJ PRZEZ JEDNOSTKI ORGANIZACYJNE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W PRAWIE POLSKIM

Kwestie związane z osobowością prawną Kościoła katolickiego i jego jednostek organizacyjnych uregulowano w Konkordacie między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, który podpisano w dniu 28 lipca 1993 roku⁵. Przepis art. 4 ust. 1 tego aktu prawnego stanowi, że: „Rzeczpospolita Polska uznaje osobowość prawną Kościoła Katolickiego” (jako całości), a ust. 2, że „Rzeczpospolita Polska uznaje [...] osobowość prawną wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego”, natomiast na kompetentnej władzy kościelnej ciąży w takiej sytuacji obowiązek powiadomienia właściwych organów administracji publicznej. Z kolei w art. 4 ust. 3 przyjęto, że „inne instytucje kościelne mogą na wniosek władzy kościelnej uzyskać osobowość prawną na podstawie przepisów prawa polskiego”.

W związku z wejściem w życie Konkordatu Kościelna i Rządowa Komisja Konkordatowa opracowały nowe zasady powiadamiania organów administracji publicznej o uzyskaniu osobowości prawnej przez instytucje kościelne, o których mowa w art. 4 ust. 2 tej umowy międzynarodowej. Zasady te zostały zawarte w Instrukcji z dnia 13 marca 2000 roku dotyczącej sposobów powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej przez terytorialne i personalne instytucje kościelne⁶. 1 listopada 2014 roku instrukcja ta została zastąpiona w całości poprzez Instrukcję dotyczącą sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej z dnia 31 sierpnia 2014 roku⁷. Na aprobatę zasługuje zawarte w obu instrukcjach wyjaśnienie, że „instytucje kościelne terytorialne i personalne [...] uzyskują osobowość prawną na podstawie przepisów prawa kanonicznego i posiadają ją od dnia wejścia w życie dekretu kompetentnej władzy kościelnej”.

M. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski)*, „Nasza Przeszłość” 1963, t. 17, s. 5–60; J. Reychman, *Klasztor w Lendaku i jego dawna przynależność do opactwa miechowskiego*, „Nasza Przeszłość” 1964, t. 19, s. 33–60; W. Barczyński, *Kościół Grobu Bożego w Miechowie*. Informator, Miechów 1995, passim; A.F. Dziuba, *Starania o utworzenie zwierzchnictwa zakonu rycerskiego bożogrobców w Polsce*, „Prawo Kanoniczne” 1998, nr 1–2, s. 173–200; *Bożogrobcy w Polsce*, red. C. Wilanowski, Miechów–Warszawa 1999, passim; R. Gałczyński, *Miechowski konwent bożogrobców do połowy XV wieku. Z badań nad prosopografią klasztorną*, „Nasza Przeszłość” 2002, t. 98, s. 163–195; F. Mróz, *Oddziaływanie religijne i kulturowe sanktuarium bożogrobców w Miechowie w latach 1163–1819 [w:] Rola klasztorów w procesie kształtowania państwowości krajów słowiańskich*, red. W. Stępiak-Minczewska, Z. Kijas, Kraków 2002, s. 155–176; M. Małecki, *Z Ziemi Świętej do Polski. Dzieje Zakonu Bożogrobców*, Katowice 2013, passim; J. Bielecki, *Bożogrobcy na ziemiach polskich (1163–2013)*, „Częstochofskie Studia Teologiczne” 2013, t. 41, s. 7–31; P. Pękalski, *O początku, rozkrzewieniu i upadku Zakonu Kanoników Stróżów Świętego Grobu Jerozolimskiego*, Miechów 2013 [reprint].

⁵ Dz. U. z 1998 r. Nr 51 poz. 318.

⁶ „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 2000, t. 4, s. 35–40.

⁷ „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 2014, t. 2, s. 86–87.

15 czerwca 2000 roku ogłoszono tekst kolejnej instrukcji, dotyczącej zakresu i sposobu uzyskania osobowości prawnej przez instytucje kościelne na podstawie prawa polskiego⁸. Zasadnie w niej przyjęto, że „możliwość uzyskania osobowości prawnej na podstawie art. 4 ust. 3 Konkordatu odnosi się [...] do instytucji kościelnych innych, niż kościelne instytucje terytorialne i personalne” (zasadniczo publicznych stowarzyszeń kościelnych).

Z kolei w przepisach ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego przyjęto, że jednostki organizacyjne tego Kościoła mogą nabyć osobowość prawną w następujących trybach:

- *ex lege*, z dniem wejścia w życie ustawy;
- w drodze powiadomienia właściwego organu administracji publicznej;
- w drodze rozporządzenia ministra właściwego do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych (trzeba jednak zwrócić uwagę, że w ustawie nadal wskazuje się ministra – kierownika Urzędu do Spraw Wyznań);
- w drodze rejestracji sądowej.

Pierwszy z tych trybów został ustanowiony dla osób prawnych istniejących w dniu wejścia w życie ustawy, czyli 23 maja 1989 roku (art. 72). Z kolei kościelne jednostki organizacyjne, wymienione w katalogach zawartych w art. 7 i 8 oraz art. 9 ust. 1 pkt 7, utworzone po dniu wejścia w życie ustawy mogą nabyć osobowość prawną w drodze powiadomienia właściwego organu administracji publicznej. Trzeci tryb został ustanowiony dla „innych jednostek organizacyjnych Kościoła” (art. 10). Osobno uregulowano kwestie związane ze statusem prawnym (a więc również z nabywaniem osobowości prawnej), stowarzyszeń kościelnych (tzw. organizacji katolickich), organizacji kościelnych i stowarzyszeń świeckich katolików oraz fundacji zakładanych przez kościelne osoby prawne (art. 35, 37 i 58). Uzyskiwanie osobowości prawnej przez fundacje odbywa się w drodze rejestracji w Krajowym Rejestrze Sądowym zgodnie z przepisami Ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 roku o fundacjach⁹. Natomiast prywatne stowarzyszenia kościelne i stowarzyszenia świeckich katolików mogą uzyskiwać osobowość prawną na zasadach określonych w Ustawie z dnia 7 kwietnia 1989 roku. Prawo o stowarzyszeniach¹⁰, czyli również poprzez rejestrację w KRS.

Należy stwierdzić, iż osobowość prawna wszelkich terytorialnych i personalnych jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego, które zostały wymienione

⁸ „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 2000, t. 5, s. 41–43.

⁹ Tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 166. Należy zaznaczyć, że fundacja ustanowiona wyłącznie na podstawie wskazanych przepisów prawa polskiego nie jest kościelną osobą prawną. Szerzej na ten temat zob. D. Walencik, *Fundacje zakładane przez osoby prawne Kościoła katolickiego w Polsce a fundacje pobożne*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2014, t. 16, s. 65–91.

¹⁰ Tekst jedn. Dz. U. z 2020 r. poz. 2261.

rodzajowo w art. 7–9 ustawy (nie jest to jednak katalog zamknięty – *numerus clausus*), zostaje uznana na forum państwowym w drodze powiadomienia właściwego organu administracji publicznej. Wynika stąd, że wymienione kościelne jednostki organizacyjne nabywają osobowość prawną z dniem ich utworzenia przez kompetentną władzę kościelną. W konsekwencji, jeżeli kościelna osoba prawna zamierza uczestniczyć w obrocie prawnym na forum państwowym, jej osobowość prawna musi zostać uznana przez państwo. Uznanie to dokonuje się zaś z chwilą powiadomienia właściwego organu administracji publicznej¹¹. Mogą zatem istnieć kościelne osoby prawne, którym osobowość prawna przysługuje w prawie kanonicznym, a która nie została uznana w prawie polskim, np. powiadomienie nie spełnia określonych dla niego wymogów. Gdyby powiadomienie nie spełniało wymogów materialnych, czyli dotyczyło podmiotu, który nie jest kościelną osobą prawną, byłoby *contra legem*.

Właściwe władze kościelne zobowiązane są do powiadamiania organów administracji publicznej (minister, wojewoda) o utworzeniu nowej jednostki organizacyjnej oraz o zmianach dokonywanych w takiej jednostce. W przypadku nowo tworzonych jednostek powiadomienie powinno zawierać nazwę kościelnej osoby prawnej, jej siedzibę, a w odniesieniu do jednostek o charakterze terytorialnym także określenie jej granic. Z kolei w przypadku zmian powiadomienie powinno informować o zmianach dotyczących nazwy i siedziby kościelnej osoby prawnej oraz o zmianie jej granic, połączeniu, podziale i zniesieniu kościelnych osób prawnych (art. 13 ust. 1–4). Wreszcie właściwe władze kościelne winny zakomunikować o powołaniu i odwołaniu osoby sprawującej funkcję organu kościelnej osoby prawnej. To powiadomienie winno obejmować imię i nazwisko, obywatelstwo¹² oraz miejsce zamieszkania danego piastuna organu kościelnej osoby prawnej (art. 14).

Analizowane przepisy niestety nie regulują kwestii związanych z dowodami posiadania osobowości prawnej przez kościelną jednostkę organizacyjną i potwierdzającymi pełnienie funkcji organu tej osoby prawnej. Jedynie przepis art. 13 ust. 5 ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego stanowi, że odpis powiadomienia o utworzeniu nowej kościelnej jednostki organizacyjnej

- ¹¹ Szerzej na ten temat zob. D. Walencik, *Opinia prawna w sprawie nabycia osobowości prawnej przez dom zakonny Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu z siedzibą w Żarkach*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2011, t. 3, s. 259–268; tenże, *Opinia prawna w sprawie osobowości prawnej Katolickiego Urzędu Parafialnego w Żyglinie i następstwa prawnego po nim*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2016, t. 8, s. 221–257.
- ¹² Wymóg podawania obywatelstwa w aktualnym stanie prawnym nie znajduje żadnego uzasadnienia. Obcokrajowcom i bezpaństwowcom również przysługuje wolność religijna i prawo do pełnienia funkcji, godności i urzędów (kierowniczych stanowisk) w Kościołach i innych związkach wyznaniowych. Szerzej na ten temat zob. D. Walencik, *Nadmiarowe wymogi rejestracji, członkostwa oraz obejmowania kierowniczych stanowisk w kościołach i innych w związkach wyznaniowych jako nieuprawnione ograniczenia uzewnętrzniania religii [w:] Ograniczenia wolności religijnej w przestrzeni publicznej*, t. 2, red. M. Bielecki, Warszawa 2024, s. 105–134.

lub o zmianach dokonywanych w takiej jednostce, z umieszczonym na nim potwierdzeniem odbioru, jest dowodem uznania jej osobowości prawnej na forum państwowym.

Wykładnia tego przepisu prowadzi do dwóch podstawowych wniosków. Pierwszy: dowód ten jest „jednorazowy”, co potwierdza pkt 11 Instrukcji dotyczącej sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej z dnia 31 sierpnia 2014 roku: „Potwierdzenie takie wydaje się jednorazowo odpowiedniej władzy kościelnej”. Drugi: tak sformułowany przepis dopuszcza niestety sytuację, że dowód ten może być „bezterminowy”. Wystarczy tylko, że po erygowaniu kościelnej osoby prawnej nie dokonywano w niej żadnych zmian (nazwy, siedziby, granic w przypadku jednostek terytorialnych), co w odniesieniu do kościelnych osób prawnych jest zjawiskiem bardzo częstym, a dokument ten nadal będzie zawierał prawdziwe twierdzenia co do okoliczności faktycznych mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia kwestii osobowości prawnej. Tym samym potwierdzenie odbioru powiadomienia o utworzeniu kościelnej osoby prawnej, wydane np. zaraz po wejściu w życie ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego (23 maja 1989 roku), jeżeli w tej osobie prawnej nie dokonywano żadnych zmian, zachowują swoją moc dowodową. Co więcej żaden przepis prawa powszechnie obowiązującego nie zawiera terminu ważności takiego potwierdzenia odbioru.

KONKLUZJE

Biorąc pod uwagę wcześniejsze analizy oraz fakt, że:

- zakon otrzymał osobowość prawną w porządku kanonicznym, zgodnie z decyzją zawartą w liście apostolskim papieża Piusa XII z 14 września 1949 roku¹³ i papieża Jana XXIII z 8 grudnia 1962 roku¹⁴, a także osobowość prawną państwa-miasta Watykan zgodnie z reskryptem papieża Jana Pawła II z 1 lutego 1996 roku¹⁵ (art. 2 § 1 zd. 1 statutu);
- zakon jest centralną instytucją (jednostką organizacyjną personalną) Kościoła katolickiego (wł. *ente centrale della Chiesa Cattolica*)¹⁶, zgodnie z art. 11 Traktatu Laterańskiego z 11 lutego 1929 roku¹⁷ (art. 2 § 1 zd. 2 statutu);

¹³ AAS 1951, s. 722.

¹⁴ AAS 1962, s. 444.

¹⁵ Pismo Sekretarza Stanu Stolicy Apostolskiej kard. Angelo Sodano z dnia 13 lutego 1996 r. (N. 386720).

¹⁶ A nie organem, jak w polskim tłumaczeniu statutu zakonu.

¹⁷ „Instytucje centralne Kościoła Katolickiego są wyjęte spod wszelkiej ingerencji ze strony państwa włoskiego (z zastrzeżeniem ustaleń prawa włoskiego dotyczących nabywania majątku przez osoby moralne) oraz spod przepisów dotyczących zmiany charakteru dóbr nieruchomości”. Tekst za:

- „Zakon cieszy się szczególnie życzliwą opieką Stolicy Apostolskiej ze względu na więzi historyczne, prawne i religijne, które go z nią łączą. Historia zakonu, jego cele, struktura i duchowość nadają mu unikalne cechy instytucjonalne” (Wprowadzenie do statutu);
- jasno określony stosunek Kościoła katolickiego do zakonu – Stolica Apostolska, oprócz własnych Ordini Equestri Pontifici, które w rzeczywistości są nazwą przyznawanych przez papieża orderów¹⁸, uznaje i otacza opieką tylko dwa zakony rycerskie¹⁹: Suwerenny Zakon Rycerski Maltański²⁰ i Zakon Rycerski Grobu Świętego w Jerozolimie;
- rozwiązania włoskie, zgodnie z którymi państwo włoskie uznaje *ex lege* Zakon Rycerski Grobu Świętego w Jerozolimie i Suwerenny Zakon Rycerski Maltański na mocy dekretu królewskiego (*regio decreto*) 974 z 10 lipca 1930 roku²¹ i ustawy (*legge*) 178 z 3 marca 1951 roku²²;
- Zwierzchnictwo w Polsce zostało formalnie erygowane 8 grudnia 1995 roku dekretem Wielkiego Mistrza, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego i statutu zakonu;
- mimo że dziś zakon jest formalnie publicznym stowarzyszeniem wiernych (kan. 298 w zw. z kan. 312 ust. 1 pkt 1 KPK z 1983 roku²³), erygowanym przez Stolicę Apostolską, a nie zakonem-institucją zakonną (łac. *ordo*) *sensu stricto* (kan. 573 i kan. 607 KPK z 1983 roku), jednak może używać w nazwie słowa zakon (łac. *ordo*, wł. *ordine*),

Ustawa zasadnicza Państwa Miasto Watykan oraz inne akty ustrojowe, wstęp, wybór i tłumaczenie F. Longchamps de Berier i M. Zubik, Warszawa 2008, s. 92.

- 18 Są to: Order Najwyższy Chrystusa, Order Złotej Ostrogi, Order Piusa IX, Order Św. Grzegorza Wielkiego, Order Św. Sylwestra. Zob. brewe papieża Piusa X *Multum ad excitandos* z dnia 7 lutego 1905 roku (ASS 1905, s. 565–571). W 1993 roku Jan Paweł II rozpoczął nadawanie *Ordini Equestri Pontifici* także kobietom. Zob. *Chirographum quo mulieres quoque honoris insignibus decorantur* z dnia 25 lipca 1996 r. (AAS 1996, s. 743–744).
- 19 Warto zwrócić uwagę, że w języku włoskim słowo *ordine* może oznaczać zarówno ‘zakon’ – np. *Ordine Equestre del Santo Sepolcro di Gerusalemme* (Zakon Rycerski Świętego Grobu w Jerozolimie), jaki i ‘order’, ‘odznaczenie’ – np. *Ordini Equestri Pontifici* (Papieskie Ordery Rycerskie) czy *Ordine al Merito della Repubblica Italiana* (Order Zasługi Republiki Włoskiej).
- 20 Pełna nazwa to Suwerenny Rycerski Zakon Szpitalników Świętego Jana, z Jerozolimy, z Rodos i z Malty (łac. *Supremus Militaris Ordo Hospitalarius Sancti Ioannis Hierosolymitani Rhodiensis et Melitensis*), potocznie zwany szpitalnikami, joannitami, kawalerami maltańskimi. Szerzej na ten temat zob. K. Orzeszyna, *Podmiotowość i suwerenność prawnomiędzynarodowa Zakonu Maltańskiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2005, t. 15, nr 2, s. 171–185; F.A. Dziuba, *Relacje dyplomatyczne między Stolicą Apostolską a Zakonem Maltańskim*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2011, nr 1, s. 13–26.
- 21 „Gazzetta Ufficiale” nr 172 z 24 lipca 1930 r., *gazzettaufficiale.it*, <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/1930/07/24/172/sg/pdf> [dostęp: 21.02.2024].
- 22 „Gazzetta Ufficiale” nr 73 z 30 marca 1951 r., *gazzettaufficiale.it*, <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/1951/03/30/73/sg/pdf> [dostęp: 21.02.2024].
- 23 *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983 r.), AAS 75 (1983), pars II, s. 1–317; tekst polski w: Kodeks prawa kanonicznego, przekład zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.

uważam, że osobowość prawna prawa polskiego tej personalnej jednostki organizacyjnej Kościoła katolickiego powinna zostać uznana w trybie art. 4 ust. 2 Konkordatu i Instrukcji dotyczącej sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej z dnia 31 sierpnia 2014 roku. Niestety instrukcja ta nie przewidywała szczególnej sytuacji zakonu, stąd koniecznym jest zastosowanie pkt 12 części I tej instrukcji – „Ewentualne przypadki nieuwzględnione w wykazie kompetencyjnym stanowiącym załącznik nr 1 do niniejszej Instrukcji należy każdorazowo przedstawić Sekretarzowi Generalnemu Konferencji Episkopatu Polski, który wyjaśni sprawę w uzgodnieniu z ministrem właściwym do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych oraz Nuncjuszem Apostolskim w Polsce”. Każde inne rozwiązanie, np. uznanie, że Zwierzchnictwo w Polsce jest prowincją/wiceprowincją zakonu *sensu stricto* (co stałoby w sprzeczności z przepisami prawa kanonicznego) albo polskim oddziałem stowarzyszenia międzynarodowego, wypaczy istotę unikalnego statusu w Kościele katolickim Zakonu Rycerskiego Świętego Grobu w Jerozolimie.

Przy czym, przyjmując, że jest to polski oddział stowarzyszenia międzynarodowego, należałoby zastosować przepisy art. 4 ust. 3 Konkordatu i Instrukcji z 15 czerwca 2000 roku dotyczącej zakresu i sposobu uzyskania osobowości prawnej przez instytucje kościelne na podstawie prawa polskiego. Możliwość uzyskania osobowości prawnej na podstawie prawa polskiego, w myśl art. 4 ust. 3 Konkordatu, odnosi się bowiem do stowarzyszeń publicznych powołanych przez kompetentną władzę kościelną lub innych publicznych kościelnych osób prawnych, z wyjątkiem fundacji. Takie stanowisko, choć dopuszczalne z formalnego punktu widzenia, pomija więzi historyczne, prawne i religijne zakonu z Kościołem katolickim, a także jego historię, cele, strukturę i duchowość, które nadają mu unikalne cechy instytucjonalne. *De facto* jest to jedyna taka personalna jednostka organizacyjna w Kościele katolickim²⁴.

Równocześnie zwracam uwagę, że w obiegu prawnym i oficjalnych dokumentach powinna być używana konsekwentnie pełna nazwa (wszystkie człony są konieczne) tej jednostki organizacyjnej: **Zakon Rycerski Świętego Grobu w Jerozolimie – Zwierzchnictwo w Polsce**.

24 Suwerenny Rycerski Zakon Maltański jest *sui generis* podmiotem prawa międzynarodowego uznawanym przez szereg państw, w tym przez Rzeczpospolitą Polską. Z kolei Zakon Szpitala Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie (łac. *Ordo fratrum domus Sanctae Mariae Theutonicorum Hierosolimitanum*), potocznie zwany krzyżakami, po tym, jak w 1929 roku zrezygnował z charakteru rycerskiego, jest aktualnie katolickim zakonem *sensu stricto*. Zob. *Ein kurzer Blick in die Geschichte*, deutscher-orden.at, <https://www.deutscher-orden.at/site/geschichte/ueberblick> [dostęp: 21.02.2024].